

Over ontwikkelingsbehoeften

Toon Kuijs

November 2005

Inhoud

1.	Inleiding	3
2.	Ervaringsordening en functioneringsgebieden	4
	2.1 Ervaringsordeningen	4
	2.2 Functioneringsgebieden	4
3.	Over kinderen	6
4.	Over ontwikkelingsbehoeften	7
	4.1 Algemene ontwikkelingsbehoeften	7
	4.2 Ondersteuningsbehoeften	7
	4.2.1 Sociale competentie	7
	4.2.2 Gedrag en balans	8
	4.3 Instructiebehoeften	8
	4.3.1 Communicatie en taal	9
	4.3.2 Gecijferdheid	9
	4.4 Ontwikkelingsbehoeften in schema	10
5.	En wat nog meer ...	11
6.	Afsluiting	12
7.	Geraadpleegde literatuur	13

1. Inleiding

In het (voortgezet) speciaal onderwijs worden steeds meer kinderen en jongeren geplaatst die een ontwikkelingsniveau en ontwikkelingsperspectief hebben van minder dan twee jaar. Volwassenen die werkzaam zijn in dit onderwijs hebben vaak moeite met het denken over en het handelen in de (mate van groei van) ontwikkeling van deze kinderen en jongeren.

Gedurende de periode februari 2001 tot en met augustus 2004 zijn er samenwerkingsprojecten kindercentra en cluster-3-scholen vanuit de overheid gesubsidieerd. In toenemende mate worden contacten gelegd tussen werkers in kindercentra (die van oudsher meer met deze kinderen en jongeren werken) en werkers in het onderwijs. Deze contacten brengen niet altijd dat wat de werkers ervan verwachten. De traditie in het werken met en het denken over deze kinderen en jongeren blijkt dan toch te veel te verschillen tussen werkers in de kindercentra en werkers in het (voortgezet) speciaal onderwijs.

In dit artikel wordt een ontwikkeling beschreven die wellicht een brug kan slaan tussen het denken in kindercentra en het (voortgezet) speciaal onderwijs.

2. Ervaringsordening en functioneringsgebieden

Vanuit de wetenschap zijn theorieën beschreven en ordeningen aangebracht in het denken rond bedoelde kinderen en jongeren. Deze theorieën hebben hun weg over het algemeen wel in de zorgsector gevonden. Echter in het onderwijs zijn zij over het algemeen niet zo bekend. Twee van deze ordeningen geef ik hierbij aan omdat zij naar mijn idee helpen een brug te slaan tussen de werkers in de kindercentra en het onderwijs:

2.1 Ervaringsordeningen

Timmer Huigens beschrijft een ervaringsordening op vier niveaus:

1. *Lichaamsgebonden ervaringsordening:*
 - a. Zeer beperkte communicatie.
 - b. Taal wordt niet gebruikt.
 - c. Gebaren worden niet begrepen.
 - d. Bij deze manier van ordenen is de persoon zo op de omgeving gericht dat hij/zij gebaat is bij een herkenbare structuur, herhaling en contact.
 - e. Nabijheid en lichamelijk contact zijn de sleutelwoorden.
2. *Associatieve ervaringsordening:*
 - a. Er ontstaan mogelijkheden om vanuit associaties te ervaren.
 - b. Er is in beperkte mate een mogelijkheid om met de omgeving te communiceren.
3. *Structurende ervaringsfase:*
 - a. Mensen in deze fase zijn in staat om (eenvoudige) keuzen te maken.
 - b. Deze mensen kunnen een eigen wil vormen.
4. *Vormgevende ervaringsordening:*
 - a. Deze ordening geeft informatie over de eigenheid van het eigen ik en de mate waarin men zichzelf mag zijn.
 - b. Er wordt iets toegevoegd aan een bepaalde structuur. Hiervoor is een bepaalde identiteit nodig.

Zij geeft hierbij aan dat voor kinderen en jongeren met een ontwikkelingsperspectief tot 24 maanden alleen de eerste twee en soms de eerste drie vormen van ordenen van belang zijn. Deze manieren van ordenen kunnen naast elkaar bestaan. Op het ene functioneringsgebied kan het kind of de jongere bij de ordening van de omgeving nog volledig afhankelijk zijn van zijn eigen lichaam en op een ander functioneringsgebied (zie 2.2) kan hij al omgaan met als/dan-ordeningen.

2.2 Functioneringsgebieden

Binnen de ontwikkeling is een aantal gebieden te onderscheiden, waarop kinderen functioneren. Vlaskamp e.a. (1996) noemt zes functioneringsgebieden en geeft ook doelen aan waar deze functioneringsgebieden zich op richten. Vlaskamp onderscheidt de volgende functioneringsgebieden:

1. *Lichaamservaringen/basale ervaringen*

Dit zijn ervaringen die basaal van aard zijn en betreffen aspecten van de vroege ontwikkeling. Doelen in de categorie lichaamservaringen richten zich op het opdoen van sensopathische ervaringen. Dit zijn ervaringen van bewegen en bewogen worden, het ervaren van strelingen en dergelijke vormen van lichamelijk contact.

2. *Stemming*
Hieronder verstaan we de emotionele toestand van het kind en de manier waarop het kind deze gevoelens uit. Doelen in deze categorie richten zich op het beïnvloeden van deze intrapsychische processen zoals huilen, lachen, jengelen, dufheid en euforie.
3. *Communicatie*
Dit betreft de wederzijdsheid in het contact tussen kind en personen in de directe omgeving, het wederzijds 'verstaan' van elkaars acties en reacties, signaleren, interpreteren en adequaat reageren oftewel responsiviteit. Doelen in de categorie communicatie richten zich op responsiviteit ten aanzien van gezichtsuitdrukkingen en van bewegingen of verbale uitingen die een behoefte aanduidt.
4. *Cognitie*
Hieronder worden leerprocessen verstaan. Het gaat hier zowel om het aanleren van bepaalde gedragingen als het kunnen toepassen van het geleerde in andere situaties. Doelen in de categorie cognitie richten zich op het werken aan bepaalde ontwikkelingspsychologische mijlpalen zoals kiezen, imitatie, objectpermanentie, taal en symboolgebruik.
5. *Motoriek*
Hieronder worden de processen verstaan die nodig zijn voor houding en beweging. Doelen in de categorie motoriek richten zich op het zorgen voor een juiste lichaamshouding van een kind (om zich actief te kunnen oriënteren op de omgeving) en op bewegingshandelingen, zoals actief voortbewegen. Er kan een onderscheid gemaakt worden in grove en fijne motoriek. Grove motoriek zijn de motorische activiteiten en coördinatie met gebruik van de grove spieren die nodig zijn voor balans en verplaatsing door de ruimte. Fijne motoriek zijn die activiteiten die afhankelijk zijn van de spieren voor de precieze beweging en manipulatie.
6. *Zelfredzaamheid*
Hieronder verstaan we doelen die gericht zijn op verbetering of vergroting van zelfstandigheid bij activiteiten van het dagelijks bestaan.

3. Over de kinderen

Wanneer we praten over kinderen en jongeren met een ontwikkelingsleeftijd en ontwikkelingsperspectief van minder dan twee jaar, praten we over allerlei kinderen en jongeren met één gemeenschappelijk kenmerk, namelijk het ontwikkelingsniveau met dat ontwikkelingsperspectief. Verder verschillen deze kinderen en jongeren van elkaar zoals alle andere kinderen en jongeren van elkaar verschillen.

In de praktijk hebben volwassenen de behoefte om de genoemde kinderen en jongeren te diagnosticeren en te classificeren. Dit helpt hen om een beeld van het betrokken kind of jongere te krijgen, zodat de volwassene beter weet wat hij of zij moet doen om het kind of de jongere verder te helpen in zijn of haar ontwikkeling. En wanneer de diagnostisering handelingsgericht is, kan het volwassenen inderdaad helpen. Zeker bij volwassenen die voor het eerst werken met deze kinderen. Wanneer een kind of jongere bijvoorbeeld de diagnose ASS (Autisme Spectrum Stoornis) met een laag ontwikkelingsniveau krijgt en er zijn handelingsadviezen voor dat specifieke kind of die jongere aan verbonden, weet de volwassene dan vaak wat hij of zij moet doen.

Aan de andere kant weten meer ervaren werkers dat deze handelingsgerichte adviezen vaak algemene adviezen zijn waarbij individuele verschillen tussen kinderen en jongeren nu net bepalen of adviezen werken of niet. Wat bijvoorbeeld voor het ene kind of de ene jongere 'voorspelbaarheid' is, is het voor het andere net niet. Met andere woorden: ieder kind of jongere heeft specifieke eigen behoeften waar de volwassen werker over na moet denken en methodieken voor moet ontwerpen.

Een wijze om deze individuele benadering te ondersteunen is het denken in termen van ontwikkelingsbehoeften.

4. Over ontwikkelingsbehoeften

Ieder kind en iedere jongere uit de doelgroep waar we over schrijven, ontwikkelt zich, ook al is het pas op langere termijn zichtbaar. Een belangrijke vraag hierbij is hoe volwassenen deze ontwikkeling het beste kunnen uitlokken en ondersteunen. Een antwoord daarop is door aan te sluiten bij de behoeften van het betrokken kind of de betrokken jongere. Volwassenen moeten een beeld hebben over wat de behoeften in de ontwikkeling van het individuele kind of de individuele jongere zijn: de ontwikkelingsbehoeften. Hieronder wordt dit verder uitgewerkt.

4.1 Algemene ontwikkelingsbehoeften

Om ontwikkeling in zijn algemeenheid mogelijk te maken zijn, in vergelijking met zich gemiddeld ontwikkelende kinderen, algemene aanpassingen voor het leren en leven nodig. Deze algemene aanpassingen zijn noodzakelijke aanpassingen om aan te kunnen sluiten bij de behoeften van de kinderen en jongeren. Dit noemen we algemene ontwikkelingsbehoeften. Hierbij valt te denken aan de volgende terreinen:

1. Voor het onderwijs: *aanpassingen aan kerndoelen*
Voor het onderwijs aan de betrokken kinderen en jongeren moeten de juiste doelen gesteld dan wel aangepast worden.
2. Voor het onderwijs én kindercentra: *de fysieke omstandigheden waarin kinderen verkeren*
Voor de betrokken kinderen en jongeren moet de omgeving goed ingericht zijn. Hoe deze inrichting eruit ziet, is afhankelijk van de behoeften van de betrokken kinderen en jongeren. Een voorbeeld hiervan is in staat te zijn de omgeving voorspelbaar te maken voor die kinderen en jongeren die dat nodig hebben.
3. Voor het onderwijs én kindercentra: *de sociale omgeving*
Hierbij geldt dat de sociale omgeving afgestemd moet zijn op de ontwikkelingsbehoeften van de betrokken kinderen en jongeren. Een voorbeeld hiervan is: voor kinderen en jongeren met druk gedrag moet de sociale omgeving van de school of het kindercentrum de juiste balans creëren tussen ordenen en ruimte geven.

4.2 Ondersteuningsbehoeften

Naast algemene ontwikkelingsbehoeften zijn ook specifieke ontwikkelingsbehoeften te onderscheiden: we noemen die ondersteuningsbehoeften en instructiebehoeften. Bij ondersteuningsbehoeften moet men denken aan de persoonlijkheidsontwikkeling en de sociale ontwikkeling van het kind of de jongere. Hier gaan we eerst op in. Daarna volgt een beschrijving van de instructiebehoeften.

4.2.1 Sociale competentie

Dit zijn de competenties die het kind nodig heeft om met anderen om te kunnen gaan. Concreet gaat het bij sociale competenties voor kinderen en jongeren met een ontwikkelingsniveau en ontwikkelingsperspectief van minder dan twee jaar om het volgende:

Communicatieve vaardigheden	Kinderen en jongeren leren communiceren op een voor hen adequate wijze met hun directe omgeving.
Samen zijn, samen spelen	Kinderen en jongeren leren samen zijn en samenspelen.
Conflicten	Kinderen en jongeren leren zich op een sociaal wenselijke manier te uiten bij voor hen ongewenste situaties.

Voor de volwassenen die samenwerken met de kinderen of jongeren, betekent deze ondersteuningsbehoefte het volgende:

A. *Volwassenen hebben inzicht in sociale competenties*

Volwassenen weten om welke sociale competenties het bij het individuele kind of de individuele jongere gaat en hoe die zich ontwikkelen bij dat kind of die jongere. Volwassenen kennen de varianten van een normale ontwikkeling, en weten wanneer achterblijvende sociale vaardigheden kinderen of jongeren in de weg zitten.

B. *Volwassenen beschikken over uitgebreid ondersteuningsrepertoire*

Bij gedrag en sociale vaardigheden gaat het om een drietal soorten interventies die volwassenen kunnen ondernemen om de ontwikkeling van kinderen en jongeren te beïnvloeden:

- Het scheppen van een goed klimaat om sociale vaardigheden te leren.
- Het leren van sociale vaardigheden.
- Het bieden van reële oefensituaties.

C. *Gevarieerde sociale situaties in de school of het kindercentrum*

De school of het kindercentrum zelf is voor sociale vaardigheden de oefenplaats bij uitstek. Het is belangrijk dat de school of het kindercentrum ervoor zorgt dat de school of het kindercentrum een veilige oefenplaats is voor alle kinderen en jongeren, maar ook dat verschillende sociale competenties aan bod kunnen komen, bijvoorbeeld: samen activiteiten ondernemen naast jezelf kunnen zijn.

4.2.2 Gedrag en balans

Hierbij gaat het erom *in hoeverre het kind of de jongere zichzelf ervaart (weten én voelen)* en *wát het kind of de jongere van zichzelf ervaart (weten én voelen)*.

Concreet gaat het om de volgende behoeften:

Zelfregulering	Kinderen en jongeren leren zich in hun mogelijkheden zelf te sturen, ook in voor hen moeilijke situaties.
Zelfvertrouwen/vertrouwen	Kinderen en jongeren helpen zelfvertrouwen op te bouwen en anderen te vertrouwen.
Taakgedrag	Kinderen en jongeren leren effectief om te gaan met voor hen geschikte taken en opdrachten.
Emotioneel vrij zijn	Een dusdanige veiligheid voor een kind of een jongere creëren, dat het vrij kan zijn van angst en initiatieven kan nemen.
Nieuwsgierig en betrokken zijn	Uitdagen en gelegenheid bieden om nieuwsgierig en betrokken op activiteiten te zijn.
Spelen	Kinderen en jongeren ondersteunen om de kwaliteit van hun spel te verbeteren.

Hierbij is het voor de volwassene van belang dat er kennis en vaardigheden zijn voor wat betreft:

- de balans tussen bieden van warmte (veiligheid) en stimuleren (uitdagen);
- de balans tussen ordenen (voorspelbaar maken) en ruimte bieden (loslaten).

Naast de dingen die gezegd zijn bij de ondersteuningsbehoefte 'sociale competentie' geldt bij de ondersteuningsbehoefte 'gedrag en balans', dat bovengenoemde evenwichten punten van aandacht zijn. De balans ligt niet voor alle kinderen en jongeren hetzelfde. Maar geen enkel kind of jongere is gebaat bij eenzijdigheid.

4.3 Instructiebehoeften

Bij instructiebehoeften gaat het om *wát er ontwikkeld moet worden bij kinderen of jongeren*. Voor instructiebehoeften is een driedeling te maken:

4.3.1 Communicatie en taal

Gaat het bij communicatie in de sociale competentie vooral om de competenties van de communicatie (de wát-vraag), bij de instructiebehoefte van communicatie en taal gaat het om beantwoording van de vraag welke vorm van communicatie en taal het beste past bij het betrokken kind of jongere (mondelijke communicatie, gebarencommunicatie, schriftelijke communicatie (bijvoorbeeld door pictogrammen) (de hóe-vraag). Daarnaast gaat het erom hoe deze communicatie en taal het beste door de volwassene bij het kind of de jongere uitgelokt en ondersteund kan worden.

Bij communicatie en taal onderscheiden we de volgende gebieden:

Mondeling taalgebruik	Kinderen en jongeren ondersteunen zich actief en effectief uit te drukken in mondelinge taal.
Luisteren	Kinderen en jongeren leren effectief informatie op te nemen uit gesproken taal.
Symbolen	Kinderen en jongeren leren de betekenis van symbolen te achterhalen.
Motivatie en durf	Kinderen en jongeren helpen betrokken bezig te kunnen zijn op het gebied van communicatie en taal.

Voor de volwassenen in een school of een kindercentra gelden de volgende kernkwaliteiten:

- *Breed handelingsrepertoire van volwassenen*
Volwassenen hebben een breed repertoire aan instructievormen en verwerkingsvormen, zodat ze die aan de behoeften van kinderen en jongeren kunnen aanpassen. Daarnaast hebben de volwassenen een ruim overzicht over ontwikkelingslijnen, zodat ze goed kunnen inschatten wat de volgende ontwikkelingsstappen van betrokken kinderen en jongeren zijn.
- *Betekenisvolle leersituaties voor kinderen*
Bij communicatie en taal gaat het erom dat de inhoud van het communicatie- en taalaanbod bij de kinderen en jongeren past, bij hun wereld aansluit en dat 'communicatie- en taalwerk' aansluit bij hun behoeften om te communiceren. Ontwikkeling van communicatie en taal is vooral interactief, om bij de behoeften van kinderen en jongeren aan te sluiten. Een te grote normativiteit van het communicatie- en taalaanbod ('zo hoort het', 'zo moet communicatie en taal aangeboden worden'), kan de ontwikkeling van kinderen en jongeren onveilig maken.

4.3.2 Gecijferdheid

Bij gecijferdheid gaat het erom dat kinderen en jongeren om kunnen gaan met de kwantitatieve wereld om hen heen.

We onderscheiden hierbij voor de doelgroep waar dit artikel over gaat, de volgende gebieden:

Ritme in de tijd	Volgorde van activiteiten, dag(deel)ritme.
Volgordes	Wat komt eerst, wat komt daarna.
Zijn in de ruimte	Waar zijn voor het kind of de jongere belangrijke plekken in de ruimte of het gebouw.

Voor de volwassenen in een school of een kindercentra gelden de volgende kernkwaliteiten:

- *Breed didactisch repertoire van volwassenen*
Behalve wat hierover bij communicatie en taal is gezegd, moet hier de interactie met en tussen kinderen en jongeren benadrukt worden. Samen manieren zoeken om om te gaan met gecijferdheidsituaties is een belangrijk aspect van de ontwikkeling van gecijferd in de wereld staan.
- *Betekenisvolle leersituaties voor kinderen en jongeren*
Het ontwikkelen van het vermogen gecijferd in de wereld te staan, vindt plaats in leersituaties die betekenisvol voor kinderen en jongeren zijn. Er moet een voor de kinderen en jongeren interessante 'gecijferde' situatie zijn die opgelost kan worden.

4.3.3 Praktische en technische vaardigheden

Bij deze instructiebehoefte gaat het om behoeften op het gebied van zelfredzaamheid en zelfstandigheid. De vraag welke behoefte het kind of de jongere heeft op het gebied van bijvoorbeeld zelf kunnen eten en zelf kunnen spelen, moet hierbij beantwoord worden. Hierbij zijn de volgende ontwikkelingsgebieden te onderscheiden:

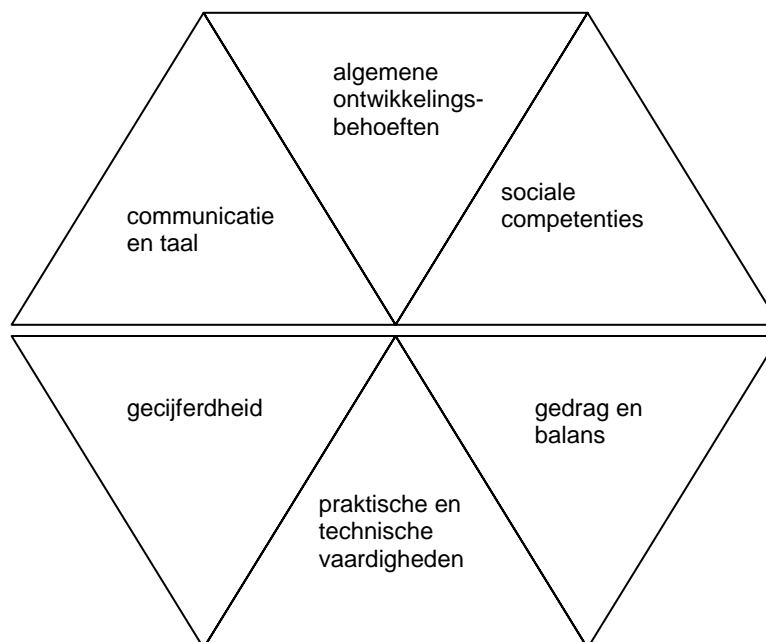
Redzaamheid	Kinderen en jongeren helpen vaardigheden die nodig zijn om redzaam te zijn, onder de knie te krijgen.
Bewegen	Kinderen en jongeren ondersteunen zich optimaal te leren bewegen.
Hanteren van materialen	Kinderen en jongeren leren om te gaan met een aantal veel gebruikte materialen.

Voor de volwassenen in een school of een kindercentra gelden de volgende kernkwaliteiten:

- *Volwassenen zijn in staat instructie te geven op basis van kennis en analyse van bewegingen en handelingen*
Hier kan een lastig punt liggen voor leraren en groepsleiders. Behalve voor vaardigheden als de schrijfmotoriek zijn leraren bijvoorbeeld vaak niet voldoende opgeleid op het gebied van motorische en praktische vaardigheden. Deze kennis is vaak wel aanwezig bij specialisten als leraren lichamelijke opvoeding, fysio- en ergotherapeuten en leraren handvaardigheid.
- *Volwassenen kunnen reële en betekenisvolle oefensituaties bieden*
Hier spelen ruimtelijke en materiele omstandigheden een rol. Bijvoorbeeld: is er een ruimte om te spelen en te oefenen met vormen van bewegen buiten de officiële gymuren?

4.4 Ontwikkelingsbehoeften in schema

Onderstaand schema geeft een overzicht van alle hierboven beschreven ontwikkelingsbehoeften:

5. En nog wat meer ...

De denkwijze beschreven in dit artikel is één manier van kijken. Op andere plekken in het land zijn meer benaderingswijzen ontwikkeld. Een voorbeeld daarvan is *De Vijfwijzer*, gebaseerd op het werk van prof. dr. Carla Vlaskamp en drs. Anne Marie Tadema (Rijksuniversiteit Groningen).

In deze aanpak staat het kind en de jongere met zijn mogelijkheden centraal. Het kind of deze jongere heeft recht op zorg en onderwijs. Door de mogelijkheden en behoeften van het kind of de jongere goed te analyseren kan een individueel onderwijs-zorgarrangement voor het kind of de jongere worden samengesteld, met een individueel curriculum en een individueel handelingsplan.

Tevens kunnen bijpassende ontwikkel(tussen)doelen en activiteiten worden gekozen, waardoor het kind of de jongere optimaal de kans krijgt om zich te ontwikkelen binnen de context en met die ondersteuning vanuit zorg en onderwijs die hij daarvoor nodig heeft. *De Vijfwijzer* kan als bronnenboek worden gehanteerd door allen die werken met kinderen en jongeren uit de doelgroep.

De aanbeveling is om het niet te laten bij het lezen van dit artikel, maar zich vooral ook te verdiepen in andere benaderingswijzen.

6. Afsluiting

In dit artikel is het denken in termen van ontwikkelingsbehoeften beschreven. Omdat dit denken uitgaat van de individuele kinderen en jongeren is het lastig om in een artikel individuele handelingsadviezen te geven. Het denken in termen van ontwikkelingsbehoeften kan echter wel ondersteunend zijn in het denken van werkers in het (voortgezet) speciaal onderwijs en kindercentra. Bij dit eigen maken van het denken kan begeleiding geboden worden. Op basis van deze begeleiding worden adviezen gegeven waarmee individuele plannen voor kinderen en jongeren gemaakt kunnen worden.

Iedere volwassene die dit artikel leest, wordt van harte uitgenodigd om erop te reageren en aan te vullen, vragen te stellen, te bevestigen of te verwerpen. Ik nodig hen daar graag toe uit.

Wanneer dit denken volwassene helpt in hun werken met de beschreven kinderen en jongeren en daardoor de ontwikkeling van de kinderen en jongeren verder helpt, zijn we een aantal stappen verder gekomen in het samenwerken van volwassenen in het (voortgezet) speciaal onderwijs en de kindercentra.

november 2005,
Toon Kuijs

7. Geraadpleegde literatuur

- *Geen beter leven dan een goed leven*, Katja Petry e.a., ACCO 2004.
- *Onderwijsbehoeften, een inleiding*, Jan Hooiveld, APS 2002.
- *Leraar met hart en ziel*, Parker J. Palmer, Wolters Noordhoff 2005.
- *Mogelijkheden voor kinderen met een ontwikkelingsperspectief tot 24 maanden in het onderwijs*, Ellen Ruiters (project Ontwikkelingsbudget), SLO 2002.